

BENCE ERIKA

Legendából legendába

Szilasi László: Tavaszi hadjárat

Szakmári Ádám, az utolsó rodostói magyar, a huszonnegyedikétől kezdődően beleír Mikes Kelemen leveleibe, „belehamisítja” a szerelmet, Kőszeghy Zsuzsanna történetét. Így vallja meg érzelmeit válsztottjának, Szakmári Ágotának, aki vele együtt tanul meg írni (és magyarul) Horváth Istvántól, a matuzsálemi korú, „hajdani francia huszártól”, akinek kérésére lemásolja és megtanulja fejből az akkor már évtizedek óta halott kamarás később *Törökországi levelek* néven ismertté lett fiktív leveleit. Történik mindez a 18. és a 19. század fordulópontján, valamiféle nyelven túli közegben, hiszen az utolsó bujdosók, beleértve Szakmári Ádámék és nagybátyjának, Szakmári Andrásnak, azaz Ágotának a családját is, már jobbára törökül vagy görögül beszélnek, török ruhákban járnak, és ritka kivétellel török ételeket is fogyasztanak. Későbbi életük során Ágota gyakran emlegeti és kívánja meg gyermekkori kedvencei közül a mazsolás töltött káposztát, aminek eredete azonban kérdéses, hiszen az étel épp annyira „Magyarország címere” (a megnevezés Mikes leveleiben is előfordul), mint amennyire jelen van a zsidó, a török vagy arab konyhában.

Szakmári Ádám és Szakmári Ágota szerelmének története, vagyis az *Ostorod* című kisregény a legendából, azaz a Rákóczi-szabadságharc, majd a bujdosók rodostói történeteiből indul ki és kerekedik regénynarratívává, hogy egy váratlan fordulattal a legendába, ismét Rodostóba térjen vissza az elbeszélés. Szilasi László *Tavaszi hadjárat* című, *Szerelmes magyarok a XIX. századból* alcímű könyve két kisregényt tartalmaz; az előbbieken ismertetett mellett a *Koppantyú lovagjait*, amely – az 1848-as szabadságharc kitörését, majd bukását követő időszak megjelenítésével – nagyjából ott veszi fel az elbeszélés szálát, ahol az *Ostorod* véget ér.

A *Tavaszi hadjárat* regényei különös módon „játszanak el” a történeti narratíva műfajalkotó eljárásaival, a valóság és a fikció kiterjesztésével, felcserélhetőségével. Egyik legjellemzőbb példája a Kőszeghy Zsuzsanna-történet narratívába illesztése. Mind az én-elbeszélők (Ádám és Ágota szólam), mind a kívülálló elbeszélő állítása szerint a Kőszeghy Zsuzsanna iránti szerelmet Szakmári Ádám írja bele Mikes leveleibe, ami azért érdekes megoldás, mert a valóság épp a fordítottja: Szakmári Ádám a kitalált szereplő, míg a Zsuzsanna-szerelem epizódja valóban részét képezi Mikes életének és a *Törökországi leveleknek*. Szakmári Ágota mostohaanyja Bezerédj Zsuzsanna, akivel mint „rodostói lányok” térnek haza Törökországból Sennyére (Zsennyére), ahol az anya az Angliából hazatelepült Bezerédj Györgynek nyújtja a kezét. Házasságukból születik Flóra, aki számára írja meg a kisdedovásban jeleskedő asszony az első magyar képeskönyvet, a *Flóri könyvét*. A könyv írója valójában Bezerédj Amália, Bezerédj György és Szegedy Antónia (Szegedy Róza, Kisfaludy Sándor költő szerelme és felesége hűgának) lánya volt, és ő kötött távoli unokatestvérével, Bezerédj Istvánnal házasságot. Bezerédj Elek Szakmári Ágota első férje, aki a valóságban is Bezerédj György fia volt, ugyanakkor az elbeszélte történet aktuális idejéhez képest később született és élt.

Hogy az *Ostorod* hőseinek életében fontosabb a legenda, a monda vagy a ballada létrejöttének folyamata a valóság tényeinél, jól mutatja Béri Balogh Ádám kuruc brigadéros történetének befogadása és működtetése Szakmári Ádám elbeszélői szólamában. Amikor ugyanis Magyarországra érkezik, s a kuruc hős történetét már a közösségi emlékezet és családi iratok révén is feltárhatná, rá kell jönnie, hogy valójában nem is Béri Balogh élete, hanem annak képzelettel kitölthető rejtélyei, ismeretlen eseményei és korszaka érdeklí. Például, hogyan gyógyították meg, állították talpra a hőst három súlyos fejsérüléséből a vasvári dominikánus atyák. „Néhány híresztelésből neki magának kellett kitermelnie a választ” – mondja róla a narrátor, amivel valójában a 19. századi történeti elbeszélés, illetve a történelmi regény egyik fontos poétikai eljárására reflektál. Valahogy így írta meg Arany János a *Toldi szerelmét*, amikor már nem rendelkezett történeti forrásokkal a számára kiemelten fontos „epikai hitel” biztosításához, s erre a jelenségre vonatkoznak a már idős Jókai Mór szavai is, amikor a „fehér foltok” képzeleti úton történő kitöltéséről beszél történelmi regényei, így a *Fráter György* megírása során.

A rodostói emigránsok kapcsolata hazájukkal a 18. század folyamán csaknem kizárólag a mese, a szabadságharc dicsőséges pillanatairól szóló történetek elbeszélése és előadása révén valósul meg; ezeket a történeteket mondja el a kívülálló elbeszélő, olykor megszakítva az elbeszélés menetét a befogadói közönség reakcióinak, magatartásának jelzéseivel („A rodostói közönség korlátok nélkül kiabál”) vagy Ádám kommentárjaival, amelyekben más nézőpontok, például apjának meglátásai és tapasztalatai is érvényesülnek: „Apám, Szakmári János szerint, amikor még többen voltunk, amikor csak egy nagyon öreg szilvafa alatt fértünk volna el valamennyien, amikor ő még kicsi gyerek volt, és élt még Mikes Kamarás is, az volt a szokás, hogy a régi hősök elmesélték régi hőstetteiket.” E történetek forrása és legfőbb narrátora a matuzsálemi korú Horváth István, aki át is élte azokat az időket, ismerte a fejedelmet és a kamarást, van közvetlen tapasztalata és tudása a történetekről. Halálával ez az utolsó, természetes kapcsolódás tűnik el a rodostói emigránsok maradvéka, a két Szakmári család világából, mi több, az apa elhunytával még a közvetett ismeret (Szakmári Jánosnak ugyanis a nagyapja harcolt a labancok ellen vívott győri csatában) is elvész. Nem véletlen, hogy a már felnőtt Ádám, miután görög anyja „úgy eltűnt, mintha sose lett volna”, szerelme, Szakmári Ágota után maga is a mesékből ismert Magyarországra igyekszik. Célja, miként Ágotának is, hogy „visszatanulja magát magyarságába”. Azon az úton indul el visszafelé, amelyen „meghamisított mestere”, Mikes az Oszmán Birodalomba érkezett. Mivel a mostohaanya, Bezerédj Zsuzsanna Vas megyéből származott, sejtí, hogy a két nő is ide, a család valamelyik birtokára tarthatott, a Bezerédj család rokoni kapcsolatai révén pedig lehetősége nyílik – a névazonosság miatt – legkedvesebb kuruc hőse, Béri Balogh Ádám történetét kikutatni és felgöngyöltíteni. Úgy gondolja ugyanis, hogy ha „beletanul Béri Balogh Ádámba”, vagyis mindent megtud róla, azzal a „magyarságba való visszatanulás” folyamata is elkezdődik az életében. Ugyanis ekkor már nem tartja magát magyarnak.

A bujdosók leszármazottai a reformkori Magyarországra érkeznek „visszamagyarosodni”, eposzi időkbé, a nemzetté válás forradalmi időszakába. Tanúi lesznek mindannak, ami a korszak jelentős gazdasági, művelődési vagy politikai jelenségének, eseményének számít; találkoznak a reformkor nagyjaival. Eötvös József a birtokukon is vendégeskedik, pontosabban Ádám gondos ápolása révén épül fel betegségéből; filozófiai, társadalombölcseleti diskurzusokat folytat a ház urával: a levont konzekvenciák azonban inkább az utóbbi idegenségét erősítik, mintsem a nemzethez tartozás ígéretét. Az 1838-as pesti árvíz idején Wesselényi Miklós mellett vesz részt a mentésben, barátságot köt a báróval, ám annak a nemzetiségekről alkotott nézeteivel és az „egy nyelvnek s nemzetiségnek uralkodóvá tételéről” szóló elképzeléseivel nem tud azonosulni. Végül Béri Balogh Ádám történetét is elhagyja: „Kívülről nem lehetett látni, de hamar kiderült, hogy Szakmári Ádámot ez a mese egyáltalán nem érdekli. Régen érdekelt a név, érdekelt az életrajz, de mindebben már nem tudta megtalálni azt, ami ő magyarnak gondolt. Kuruc–labanc viadal? Rákerülhetne egy magyar pénzjegyre, arra való.”

A regényben Ádám elbeszélői szólama a domináns, sokszor a harmadik személyű elbeszélés menetébe is beleszól. Kettejük elbeszélése a történeti szempontot képviseli a narratívában, míg Ágnes szólama az intuitív szál, a művész látásmódját. Nem véletlen, hogy ő beszél a kor szokáskultúrájáról, ízlésvilágáról, divatos olvasmányairól. A *Kesergő szerelmet* olvassa, és az Ádám „tönkretette vagy éppen feljavította” *Törökországi leveleket* kommentálja. Arab ménest telepít birtokára, sikeres tényésztővé válik, miközben Zrínyi-verset suttog kedvenc lova fülébe. A *Boldog szerelemből* idéz és gondolkodik el a boldogságról: „Tudomány és dicsőség? Egyáltalán nem. Ezek nem számítanak. A boldogság, ha létezik egyáltalán, mindig szerelmi természetű. Csak abban van meg egyszerre a boldogság, a nyugalom és a teljesség érzete.” A *Lúdas Matyi* nyelvét „frissen áradónak” tartja, de a legnagyobb kedvence *Az utolsó mohikán*, aminek 1826-os angol kiadását olvassa, s erősíti meg a boldogságról szóló gondolataiban: „Gyönyörű történet. Bonyolult szerelmi és féltékenységi ügyek a háborús viszonyok kellős közepén. Végeredményben ugyanazt mondja, gondoltam akkor, amit Kisfaludy vagy Fazekas verse: csak a szerelem van, meg a lassú önépítés. Minden más kitaláció, vagy hogyan is kellene azt mondani magyarul, hogy *fiction*.” Ádám a Béri Balogh Ádám-történet megértése során ábrándul ki az elérni és megélni óhajtott magyarságeszményből, Ágota pedig az utolsó mohikán, Chingachgook sorsában találja meg a sorsazonosságot: „A rodostói bujdosó magyarok leszármazottai közül mi vagyunk az utolsó élő emberek. Se a győri csata magyarjai, se a Bezerédjek, se a reformálni akaró nemes magyarok nem számítanak. Fölösleges volt hazajönnünk Magyarországra. Hiszen épp az a helyzet, hogy mi vagyunk az utolsó mohikánok – Uncas már halott.”

Hogy a regényben mennyire képlékeny a kitaláció és a valóság, a hamis és a hiteles közötti hártyavonal, a házaspár *transzlációs praxis amatorius*nak elnevezett fordítói játéka során is megmutatkozik, amikor Emily Dickinson *A lehetségesben lakom...* kezdetű versét mindketten magyarra ültetik, majd elcserélik a szöveget, és úgy olvassák fel a szakácsnőknek és a kézilányoknak, akik közül nem tud mindenki magyarul. „A magyarul nem tudó néhányaknak az enyém tetszett jobban. A többieknek az Ádámé. Az egyik talán-talán szebben szólt, a másik alighanem pontosabb lehetett – bár rajtunk kívül angolul senki sem tanult meg.” A legidősebb szakácsné, aki tud írni és olvasni, és a *Himfy szerelmeit* is kölcsönkapta már az asszonyától olvasásra, a következőket mondja: „Alázatos egy dolog lehet ez a fordítás, nagyságos asszonyom. meghajolni, kötve lenni, valaki mást átkarolva vinni félig, félig meg vele menni. Dühös egy jobbágy lenne maga, nagyságos asszonyom, mint a kolerafelkelés idején a férjem.” A helyzet humora nemcsak abból fakad, hogy a szakácsnő a felcserélés révén Ádám fordítását minősíti, hanem a jobbágysorsra és a kolerafelkelésre történő utalás miatt is, hiszen épp azon személy előtt hivatkozik ezekre az eseményekre, akit a felkelés idején a feldühödött jobbágyok meg akartak lincselni, feltehetően köztük a szakácsnő férje is. Külön figyelmet érdemel, hogy a Dickinson-fordításokhoz a szerző fűz lábjegyzetet, amelyben hangsúlyozza, hogy „a könyv kitaláció”, és az „ún. valóságban a két fordítás G. István László, ill. Mohácsi Balázs munkája”. E lábjegyzet útmutatása alapján kell tulajdonképpen értelmeznünk nemcsak a fordítás-történetet és az *Ostorodat*, de a kötet második regényét, a *Koppantú lovagjait* is, amelynek szereplői és a hozzájuk fűződő, általuk közvetített (történelmi) események szintúgy a legenda és a valóság, a kitaláció és történelmi tény jelenségeit ötvözik és sűrítik magukba.

Ádám és Ágota magyarországi története 1848. március 15-én, a Nemzeti Múzeum előtti téren, a forradalmi nagygyűlésen ér véget, ahol sohasem hangzott el a *Nemzeti dal*, és nem skandalta refrénjét a tömeg. Európai stílusú, modern gazdasággá fejlesztett birtokukat Ágota első férjére, Bezerédj Elekre hagyják (aki jogilag tulajdonosa is annak), vásárolnak egy stabil ajonca bricskát, s ugyanazon az úton, amelyen Magyarországra érkeztek, visszamennek Rodostóba. Kitérőt tesznek Jarosláv, Kőszeghy Zsuzsi városa felé, körbejárnák, de „senki nem hallott arról a nőről, hiszen hát soha nem is létezett”. És felesleges volna okoskodnunk olvasóként, és hozzátenni, hogy „de”, mivel itt már tudjuk, hogy az a világ, amelyben a két szereplő mozog, sohasem létezett, de létezhetett volna, meg hogy a könyv „kitaláció”. A két főhős fiatalon jött el Rodostóból, és idős korukban térnek vissza, oda, ahova mindig is tartoztak: a legendába.

A *Tavaszi hadjárat* második regényének középpontjában a Tisza 19. század második felében zajló szabályozási munkálatai állnak, ehhez az egyetlen lényeges társadalmi (ma: történelmi) eseményhez („Semmi sem történt akkoriban Magyarországon, csak ez a szabályozási munka”) kapcsolódik a négy szereplő egymást keresztező és kiegészítő szerelmi története. A két női főszereplő, Bányai-Lebstück Mária és Teasdale Márta létező, történelmi személyek voltak – az előbbit a két legismertebb '48-as női szabadságharcos, a Mária főhadnagy néven ismertté lett Lebstück Mária és a később Kairóban vendéglős Bányai Júlia alakjából gyúrta össze az író. A két férfi főszereplő, a halálukig – a köztük fennálló rangkülönbség ellenére – „örök barát” Uzémer Márton és Tarpai Ábel viszont kitalált szereplők. Nemcsak származásukban, de megjelenésükben és intellektuális képességeikben is ellentétei egymásnak, mégis együtt harcolják végig a szabadságharcot, érvényesítik mérnöki és utászai képességeiket, s lesznek majd szerelmi három- és négyszögek szereplői; gruppen szexelnek (vagy ahogy a narrátor nevezi következetesen mindkét regényben: üzekednek) a nőekkel, a hasonló párost alkotó Bányai-Lebstück Máriával és szép szolgálólányával, a „kalácshúsú” Hankó Erzsikével; olykor homoerotikus játékokba is belemennek, de – ismét a narrátor szóhasználatával élve: „abban az értelemben nem szeretik egymást”.

A *Koppantú lovagjai* négy fejezetében ugyanazt a történetet (a szabadságharc bukásától a kiegyezésig tartó magyarországi társadalmi és gazdasági átalakulások eseményeit) látjuk kibontakozni – de a négy szereplő személyes történetével és látószögével átszöve, illetve gazdagítva. A két regény, az *Ostorod* és a *Koppantú lovagjai* lazán, vagyis inkább poétikai értelemben, mintsem narratív vonalon vagy a szereplők azonossága révén kapcsolódik egymáshoz. Ha úgy vesszük, hogy a szereplők egyéni sors-története által a szabadságharc számos eseményét és jelenetét is elmeséli a narrátor, akkor a *Koppantú lovagjai* (a Koppantú egyébként egy vendéglő, ahol Bányai-Lebstück Mária döntést hoz arról, hogy a kegyeiért versengő két férfi közül Uzémer Mártont választja férjéül) meséje tényleg ott kezdődik, ahol Szakmári Ádám és Ágota története véget ér. Több utalás és reflexió történik mindkét re-

gényben a másakra, illetve számos motívumazonosság vezet el bennünket a nagyjából megegyező epilógusig. Miként az *Ostorod* főhősei, a második regény szereplői is valamiképp a legendába, a nem létezőbe távozva fejezik be az életüket. Bányai-Lebstück Mária fogadós lesz Kairóban, viszont soha többé nem mutatkozik sem az olvasó, sem mások előtt: az épület tetőteraszán bangót (a fű egyiptomi elnevezése) szíva népesíti be környezetét, képzeletben, hogy nincs egyedül. Teasdale Márta is Egyiptomban hal meg Ciprián-pestis következtében 1867. június 8-án, I. Ferenc József magyar királlyá koronázásának napján – szerelmük a férj, Tarpai Ábel képzeletében folytatódik. Uzémer, miután felesége elhagyja, hosszú évekig hajléktalanok között él Szegeden, majd legendás fordulatot vesz az élete: a víztorony építések a Tisza szabályozásánál szerzett mérnöki tapasztalatai nyomán, nyolcvanéves korában művezetőként alkalmazják, minek során nagy megbecsülésre tesz szert. A víztorony tartálya alatti lakóteremben élhet élete végéig, több mint százévesen, megbecsült polgárként fejezi be életét az első világháború kitörésének évében: „Úgy gondolta, éppen idejében távozik. Azt gondolta, talán éppen ez volt a feladata.” Tarpai Ábel imádott felesége halála után összeomlik, tébolydába kerül, ahol úgy épül fel, hogy képzeletben újrájárja hajdani utazásait útvonaltól (ezt mindvégig valóságosnak érzékeli), és minden este levelet ír az „ő Mártájának”. Végül badacsonyi birtokán egy, a feleségétől hallott Rózsák háborúja-történet mintájára borral teli hordóba fojtja magát.

A Dickinson-fordítás kapcsán mondja el Szakmári Ágota, hogy maga mostohaanyja férjétől, a korábban Londonban élt Bezerédj Györgytől tanulta meg, és a *Mohikán* olvasása során gyakorolta be az angol nyelvet, míg Ádám „Széchenyi István hídépítő britjeitől: mindent el akart tanulni tőlük, mindent, amit csak tudtak”. Azért érdekes mozzanat, mert a hídépítés eseménysorozata majd a *Koppantyú lovagjaiban*, Teasdale Márta történetében kerül elbeszélésre, tehát itt később egy hangsúlyos előreutalásra ismerünk, miként a második regényben elhangzó „innen aztán nincsen visszaút” mondat a Mikes-történetet idézi be a képbe. Megegyező vonása mindkét regény – Tarpai Ábelén kívül – szinte minden fő-, mellék- és háttérszereplőjének, hogy bizonyos értelemben idegenek: nem magyar származásúak/nemzetiségűek, már nem vagy még nem beszélnek magyarul. A magyar-görög-örmény-török nyelvűvé lett Szakmári Ádám és Ágotán kívül az angol Teasdale Márta is úgy „tanulja bele magát” a magyarságba, Uzémer Márton elmagyarosodott-elnémetesedett török családból származik, Bányai-Lebstück Mária horvátországi német kereskedőcsalád gyermekeként látta meg a napvilágot. Hankó Erzsike, Mária szolgálólánya békéscsabai tót lány, nem is tanul meg, miként a Szakmáriék cselédeinek és jobbágyainak nagy része sem tud magyarul. Végül a regény elbeszélői szövege is egyfajta nyelvi kavalkádba, pontosabban halandzsába fut bele, ugyanis élete utolsó óráiban Teasdale Márta a magas láz következtében tudatát veszti, átkerül egy másféle valóságdimenzióba, ahol mindenféle nyelveken halandzsál; a „halandzsza” szó etimológiai értelmezésétől nem evilági állatok elnevezéseinek (rigólya, kendermagos teve, leveli oroszlán stb.) át az *lorem ipsum*ig és különböző nyelvi játékok szellemében alkotott értelmetlen mondatokig variálja különböző nyelvek szó- és mondatkészleteit.

Az *Ostorod* az úgynevezett reformkorregények sorába illeszkedik; jelenetei és narrációja is ismert Jókai-regényeket hoznak be a képbe, például az *Egy magyar nábobot* és – különösen a pesti árvíz megjelentető fejezet – folytatása, azaz a *Kárpáthy Zoltán* vonatkozó részleteit. De az ország gazdasági és infrastrukturális fejlődését ábrázoló második regényről is elmondható ugyanez: *Az új földesúr* vagy a *Fekete gyémántok* jutnak róla eszünkbe. A „nagy szomjúság kora” hangulatának és magatartásmintáinak megjelenítésével (hősei közül többen, így például a matuzsálemi korú Horváth István Rodostóban, semmi mást nem tesznek, mint isznak) pedig *A lőcsei fehér asszonyra* vagy Mikszáth Kálmán *A fekete város* című regényére is reflektál.

Azt olvastam – talán egy ismertetőben – a *Tavaszi hadjáratról*, hogy írója egy, a megragadott korszakról szóló nagyregény helyett írt két kisregényt. Nem tudok egyetérteni a véleményemmel, nemcsak azért nem, mert a két, 173, illetve 164 oldalas prózamű terjedelmi szempontból sem éppen „kicsi” (az én felfogásom szerint kisregény például a *Sutting ezredes tündöklése*), hanem mert műfajpoétikai szempontból sem e minta szerint működnek. Miként például a *Testvériség* darabjai: a *Tavaszi hadjárat* című és a hosszú 19. századról szóló nagyregényt, annak két részét alkotják. Nagyregény, amely – a történelmi regény műfaji sajátosságainak megfelelően – a nemzet sorsát meghatározó, azaz olyan sorsfordító idők és eseményeket ábrázol, amelyeknek (személyes életet jelentő) előterében az összes szereplő boldog akar lenni, iszik, eszik meg szeretkezik. Üzekedik – ahogy a narrátor mondja. (*Magvető, 2021*)